

MAREK HERMA*

ZBROJENIA MORSKIE ROSJI W OKRESIE POCUSZIMSKIM (1905–1914)

Słowa kluczowe: Rosyjska Cesarska Marynarka Wojenna, marynarka rosyjska, Rosja

Streszczenie

W artykule zaprezentowano etapy rozbudowy rosyjskich sił morskich w latach 1905–1914. Na podstawie analizy dokumentów zdeponowanych w rosyjskich archiwach autor stawia tezę, że zbrojenia Rosji nabrały przyspieszenia po 1909 roku, tj. po rozpoczęciu realizacji „małego programu” rozbudowy marynarki wojennej. Wejście w życie „małego programu” stanowiło w koncepcjach admiralicji preludium do przeforsowania Ustawy o Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej („wielkiego programu”). Zbrojenia miały być realizowane w latach 1911–1930 etapami, by pozbawić Dumę Państwową pretekstu do odrzucenia ustawy z uwagi na ogromne koszty, które pochłonąć miała budowa floty oceanicznej. W okresie pocuszimskim parlament uchwalił kredyty na wdrożenie dwóch programów stanowiących integralną część „wielkiego programu” rozbudowy sił morskich Rosji. Ich realizacja miała poważnie wzmocnić potencjał bojowy Floty Bałtyckiej i Czarnomorskiej. Zamierzenia te przekreślił jednak wybuch pierwszej wojny światowej, która spowodowała dokończenie budowy wielu okrętów.

---

* dr hab. Marek Herma, prof. Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, maher@up.krakow.pl.

Druzgocące klęski poniesione przez Rosyjską Cesarską Marynarkę Wojenną w wojnie z Japonią w latach 1904–1905 spowodowały istotne zmiany w układzie sił wśród mocarstw morskich. Flota rosyjska, która utraciła 66 okrętów bojowych i pomocniczych¹ o łącznym tonażu ponad 300 000 ton, spadła w klasyfikacji flot świata z trzeciego na szóste miejsce. W 1906 roku wyprzedzały ją floty Wielkiej Brytanii, Francji, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Niemiec i Japonii.

Na skutek znaczącego osłabienia potencjału marynarki wojennej granice morskie Cesarstwa Rosyjskiego były słabo zabezpieczone. Po rozgromieniu przez flotę japońską rosyjskiej Floty Oceanu Spokojnego, dalekowschodnich granic imperium Romanowów na morzach Ochockim i Beringa strzegła dysponująca niewielkim potencjałem bojowym Floty Syberyjskiej², natomiast dla ochrony dolnego Amuru utworzono w 1905 roku Amurską Flotyllę Wojenną³. Na Morzu Czarnym Rosjanie utrzymali przewagę nad flotą turecką⁴, gdyż okręty Floty Czarnomorskiej nie wzięły udziału w wojnie z Japonią. Detaszowanie okrętów na akweny dalekowschodnie uniemożliwiały traktaty międzynarodowe, na mocy których cieśniny Bosfor i Dardanele łączące Morze Czarne ze zlewiskiem Morza Śródziemnego, pozostające we władaniu tradycyjnie wrogiego Rosji Imperium Osmańskiego, były zamknięte dla ruchu jednostek wojennych wszystkich państw, z wyjątkiem Turcji⁵. Szczególne zaniepokojenie w rosyjskich kołach politycznych i wojskowych budziło zachwianie równowagi sił na akwenu bałtyckim. Znaczące

---

¹ Podana liczba obejmuje okręty rosyjskie, które zostały zatopione lub zdobyte przez Japończyków. Zob. Piotr Olender, *Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905. Działania na morzu* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2010), 451.

² Na początku 1906 roku w skład Floty Syberyjskiej wchodziły dwa krążowniki pancernopokładowe, kanonierka, dziewięć kontrtorpedowców, 18 torpedowców oraz 14 okrętów podwodnych. Zob. Igor Smirnow, *Russkije wojennyje moriaki na Tichom Okieanie* (St. Pietierburg: Nika, 2011), 484–486.

³ W 1905 roku w jej skład wchodziło jedynie 10 kanonierek rzecznych. Zob. Smirnow, *Russkije wojennyje moriaki*, 536–537.

⁴ W 1905 roku rosyjska Flota Czarnomorska dysponowała ośmioma pancernikami, dwoma krążownikami pancernopokładowymi, sześcioma kanonierkami, trzema kontrtorpedowcami oraz 36 torpedowcami. Flota turecka mogła jej przeciwstawić pancernik, dwa krążowniki pancernopokładowe, 16 kanonierek oraz 17 torpedowców. Zob. Denis Ju. Kozłow, „*Strannaja wojna*” w *Czernom Morie (awgust – oktiabr’ 1914 goda)* (Moskwa: Kwadriga, 2009), 15–16.

⁵ Status prawny cieśnin tureckich określała konwencja londyńska z 13 marca 1871 roku. Zob. *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatycka. Wybór dokumentów*, t. I, wstęp i oprac. Ludwik Gelberg (Warszawa: PWN, 1954), 112–113. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905) z Morza Czarnego wyszło przez cieśniny tureckie jedynie 15 transportowców i węglowców pod dowództwem kpt. 1 rangi Ottona Radłowa (dla II Eskadry Oceanu Spokojnego) oraz trzy jednostki pomocnicze (dla III Eskadry Oceanu Spokojnego), wszystkie pod banderami handlowymi. Zob. Józef W. Dyskant, *Cuszima 1905* (Warszawa: Wydawnictwo MON, 1989).

osłabienie potencjału Floty Bałtyckiej, która podczas wojny z Japonią detasowała najbardziej wartościowe okręty na akweny dalekowschodnie, gdzie zostały zatopione lub zdobyte przez Japończyków w bitwie pod Cuszimą, stwarzało potencjalne zagrożenie ze strony floty niemieckiej dla bezpieczeństwa stolicy Cesarstwa Rosyjskiego – Sankt Petersburga oraz nadbałtyckich guberni. W 1905 roku Kaiserliche Marine dysponowała bowiem 29 pancernikami, dziewięcioma krążownikami pancernymi i 34 pancernopokładowymi oraz 124 kontrtorpedowcami i torpedowcami⁶. Dążąc do zabezpieczenia północno-zachodniej granicy państwa, admiralicja rosyjska podjęła decyzję o ściągnięciu na Bałtyk zespołu krążowników bazującego we Władywostoku oraz okrętów internowanych podczas wojny z Japonią w portach neutralnych. W efekcie w 1907 roku w skład Floty Bałtyckiej wchodziły trzy pancerniki, dwa krążowniki pancerne i cztery pancernopokładowe, cztery kanonierki, pięć okrętów podwodnych, 110 kontrtorpedowców i torpedowców oraz 66 kutrów torpedowych⁷. Wartość bojowa okrętów rosyjskich była jednak niewielka z uwagi na stan techniczny kadłubów, maszyn i kotłów, przestarzałe uzbrojenie, niewystarczające zapasy amunicji oraz słabe wyszkolenie załóg spowodowane niedoborem kadry specjalistów⁸. Trudną sytuację, w jakiej znalazła się rosyjska marynarka wojenna po wojnie z Japonią, pogarszały ponadto bunty marynarzy we Flocie Bałtyckiej i Czarnomorskiej oraz Flotyli Syberyjskiej⁹.

Proces reorganizacji i modernizacji marynarki wojennej został zainicjowany przez admiralicję przy wsparciu ze strony cara Mikołaja II, wielkiego orędownika przekształcenia Rosji w mocarstwo morskie. W efekcie w latach 1906–1914 ukształtował się nowoczesny system organizacji naczelnych władz Rosyjskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej, którego istotą był podział na trzy autonomiczne

⁶ Conway's *All The World's Fighting Ships 1860–1905* (London: Conway Maritime Press, 1979), 241.

⁷ *Rossijskij Gosudarstwennyj Archiw Wojenno-Morskogo Flota* (dalej: RGAWMF), fond (dalej: f) 1529, opis (dalej: op.) 2, dzieło (dalej: d.) 153, list (dalej: l.) 21–22; Lew Brusilow, *Wsiepoddanniejszjy доклад Morskogo Gienieralnogo Sztaba o sostojanii, wozsozdanii i rieorganizacyi flota*, w: *Raboty oficerow Morskogo Gienieralnogo Sztaba*, t. I: 1905–1907, Sankt Pietierburg [b.d.w.], 3–4, zbiory Centralnoj Wojenno-Morskoj Biblioteki [dalej: CWMB] w St. Petersburgu.

⁸ O problemach, z którymi borykała się po wojnie z Japonią Flota Bałtycka raportował carowi w dniu 15 października 1906 roku szef Sztabu Generalnego Marynarki Wojennej kpt. I. rangi Lew Brusilow. Zob. Brusilow, *Wsiepoddanniejszjy*, 4–5.

⁹ Z nowszych opracowań o buntach w rosyjskiej marynarce wojennej w latach 1905–1907 zob. Neal Bascomb, *Czerwonj bunt. Jedenaście tragicznych dni na pokładzie pancernika „Potiomkin”* (Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2010); Giennadij Gołowkow, *Bunt po russki: palaczi i żertwy. Rendez-vous s rewolucyjey 1905–1907 gg.* (Moskwa: Dietiektiw Press, 2005), 63–150.

struktury. Pierwszą z nich tworzył Sztab Generalny – „mózg floty” – odpowiedzialny za opracowanie planów wojny morskiej i mobilizacji, programów budowy okrętów, planów ćwiczebnych i szkoleniowych oraz kierowanie pracą *attachés* morskich. Drugą tworzyły dowództwa flot czynnych – realizujących zadania bojowe na trzech akwenach operacyjnych, tj. na Bałtyku i morzach północnych, na Morzu Czarnym i morzach południowych oraz na Oceanie Spokojnym i morzach wschodnich. Trzecią autonomiczną strukturą była administracja, tj. Ministerstwo Marynarki Wojennej, odpowiedzialne za logistykę oraz szkolenie załóg okrętowych¹⁰.

Równoległe z reorganizacją marynarki wojennej admiralicja prowadziła prace nad odbudową jej potencjału. Dla spopularyzowania w społeczeństwie idei przekształcenia Rosji w mocarstwo morskie powołano do życia organizację masową pod nazwą Liga Odrodzenia Marynarki Wojennej. W celu pozyskania młodzieży Liga założyła Szkołę Jungów oraz utworzyła Komitet Wycieczek Morskich, zajmujący się organizacją rejsów dla uczniów. Dorosłych próbowano pozyskać, tworząc Komitet Ochotniczy ds. Budownictwa Okrętowego zajmujący się doradztwem cywilnym armatorom co do budowy i zakupu statków przydatnych flocie na wypadek mobilizacji i wojny. Równocześnie Liga organizowała odczyty i pogadanki oraz wspierała wydawanie książek o tematyce wojennomorskiej sławiących sukcesy Rosji na morzu¹¹.

Wysiłki na rzecz wprowadzenia Rosji do grona potęg morskich zbiegły się w czasie z ogólnoswiatowym postępem w budownictwie okrętowym oraz technice wojennomorskiej. W 1906 roku Brytyjczycy zapoczątkowali nowy etap wyścigu zbrojeń na morzu, budując okręt liniowy nowej generacji, któremu nadano nazwę Dreadnought. Był to okręt niezwykle nowatorski konstrukcyjnie, przewyższający wszystkie zbudowane dotychczas okręty liniowe pod względem wyporności o około 3000 ton i 2,5-krotnie pod względem siły ognia artylerii głównej (10 armat kal. 305 mm), był także lepiej opancerzony i znacznie szybszy, gdyż napędzany turbinami mógł rozwijać prędkość 21 węzłów, nieosiągalną dla starych jednostek tej klasy. Pancernik nowej generacji stał się prototypem dla całych serii wzorowanych na nim ciężkich okrętów artyleryjskich zwanych potocznie dreadnotami, gdyż admiralicje wszystkich liczących się mocarstw morskich przyjęły

---

¹⁰ Szerzej zob. Marek Herma, *Rosyjska flota wojenna na Bałtyku w latach 1905–1917* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010), 43–74.

¹¹ *Liga Obnowienia Floty. Obszczienarodnoje ruskkoje obszcziestwo* (St. Pietierburg, 1910), 9–12, zbiory CWMB w St. Petersburgu.

odtąd za pewnik, iż o sile marynarki wojennej decyduje liczba posiadanych przez nią drednotów¹².

Pojawienie się pancernika nowej generacji było wydarzeniem w pewnym sensie korzystnym dla Rosji, gdyż jej marynarka wojenna, której potencjał został mocno osłabiony klęską na Dalekim Wschodzie, otrzymała szansę startu w wyścigu zbrojeń z innymi wielkimi mocarstwami teoretycznie od zera. W okresie pocuszimskim w admiralicji i kołach dworskich powiązanych z wielkim biznesem narastało ponadto przekonanie, że cesarstwu niezbędna jest silna marynarka wojenna, która w przypadku wybuchu wojny z innym mocarstwem lub koalicją mocarstw będzie mogła skutecznie strzec granic na Bałtyku, Morzu Czarnym oraz akwenach dalekowschodnich, a także uniemożliwi blokadę morską godzącą w żywotne interesy gospodarcze kraju. Na posiedzeniach Rady Obrony Państwa (ROP), organu zajmującego się koordynacją prac resortów wojny i marynarki wojennej, zwolennicy budowy floty oceanicznej wysunęli argument, że dysponowanie silnymi związkami operacyjnymi marynarki wojennej umożliwi realizację ważnych celów geopolitycznych Rosji w Europie i Azji. Za najważniejszy z nich uznawano zawładnięcie strefą cieśnin tureckich i wejście Floty Czarnomorskiej na akwen śródziemnomorski, co mogłoby skutkować znacznym rozszerzeniem wpływów rosyjskich na Bliskim Wschodzie i wzmocnić pozycję cesarstwa w międzynarodowej wymianie handlowej. W Azji dysponująca flotą oceaniczną Rosja mogłaby ponownie rzucić wyzwanie Japonii, z którą rywalizowała o wpływ w Korei i północno-wschodniej części Chin¹³.

W 1907 roku Sztab Generalny Marynarki Wojennej przedstawił carowi Mikołajowi II cztery warianty programów flotowych. Za przykładem Kaiserliche Marine proponowano wzmocnić Rosyjską Cesarską Marynarkę Wojenną całymi eskadrami, których trzon miały tworzyć ciężkie okręty artyleryjskie. Sztab Generalny proponował sformowanie od jednej do czterech eskadr, co uzależniał od wielkości wyasygnowanych środków finansowych. Szacunkowy koszt budowy

---

¹² Szerzej o budowie drednotów przed wybuchem pierwszej wojny światowej zob. Robert K. Massie, *Dreadnought. Brytania, Niemcy i nadejście Wielkiej Wojny*, t. I (Gdańsk: Oficyna Wydawnicza Finna, 2004), 583–622; Tadeusz Klimczyk, *Historia pancernika* (Warszawa: Lampart, 1994), 79–113.

¹³ Argumenty na rzecz budowy floty oceanicznej przez Rosję zawarte zostały m.in. w przemówieniu ministra spraw zagranicznych Rosji Aleksandra Izwołskiego wygłoszonym w listopadzie 1906 roku na posiedzeniu ROP. Zob. *RGAWMF*, f. 418, op. 1, d. 1243, l. 251–265. Argumenty admiralicji zob. manuskrypt oficera Sztabu Generalnego MW Aleksandra Szczegłowa. Tamże, f. 898, op. 1, d. 20, l. 26. *Soobrażenija po powodu pierspiektiw razwitija ruskogo wojennogo i komierczeskogo flota*.

jednej eskadry miał pochłonąć kolosalną sumę 350 mln rubli w złocie. Tak więc rozpoczęcie zbrojeń morskich stanowiłoby bez wątpienia poważne obciążenie dla budżetu Rosji, gdyż w 1907 roku wpływy do skarbu państwa wyniosły około 2 mld rubli. Wariant pierwszy zakładał sformowanie czterech eskadr, w tym dwóch przeznaczonych do działań na Dalekim Wschodzie oraz po jednej do operacji na Bałtyku i na Morzu Czarnym. Wariant drugi przewidywał sformowanie jednej eskadry do działań na Morzu Czarnym oraz dwóch eskadr do działań na Bałtyku. Zakładano jednak, iż w razie potrzeby eskadry bałtyckie będą mogły zostać przebazowane na wody dalekowschodnie. Wariant trzeci zakładał sformowanie dwóch eskadr, z których jedna miała operować na Bałtyku, a druga na Morzu Czarnym. Wariant czwarty przewidywał sformowanie tylko jednej eskadry przeznaczonej do prowadzenia operacji na akwenie bałtyckim. Ogromne koszty planowanych zbrojeń morskich zmusiły cara do opowiedzenia się za wyborem wariantu czwartego, który stał się podstawą do opracowania „Małego Programu” rozbudowy marynarki wojennej. Zgodnie z programem w latach 1907–1911 Flota Bałtycka miała zostać wzmocniona czterema dreadnotami i trzema okrętami podwodnymi wraz z okrętem-bazą¹⁴.

Planowane ogromne nakłady finansowe na realizację „Małego Programu” rozbudowy sił morskich powodowały rozbieżności i spory między armią a marynarką wojenną. Koła wojskowe, którym przewodził wielki książę Mikołaj Mikołajewicz, opowiadały się za ograniczeniem zadań Floty Bałtyckiej wyłącznie do obrony wybrzeża, a tym samym rezygnacji z formowania eskadry. Podczas burzliwych narad w ROP generałowie wskazywali, że Rosji o wiele więcej korzyści przyniesie sformowanie kilku dodatkowych korpusów piechoty niż rozbudowa marynarki wojennej. Horrendalne koszty, które miały pochłonąć zbrojenia morskie, budziły także opór ze strony części sił politycznych, w efekcie czego „mały program” rozbudowy marynarki wojennej został zakwestionowany przez Dumę Państwową. O jego wdrożeniu do realizacji przesądziła jednak wzmocniona presja ze strony cara Mikołaja II oraz swoiste kruczki prawne polegające na ominięciu

---

¹⁴ Część środków zamierzano ponadto wydatkować na dokończenie budowy okrętów rozpoczętej przed 1904 rokiem: czterech pancerników (predrednotów), czterech krążowników pancernych, czterech kanonierek, czterech kontrtorpedowców, dwóch okrętów podwodnych oraz dwóch stawiaczy min. Jednostki te miały wejść w skład sił morskich operujących na Bałtyku. Szerzej o genezie i założeniach „Małego Programu” rozbudowy marynarki wojennej zob. Herma, *Rosyjska flota wojenna*, 78–83.

normalnej procedury ustawodawczej poprzez odwołanie się do Rady Państwa i dekrety rządowe o kredytach nadzwyczajnych¹⁵.

W 1908 roku rozpisano konkurs na budowę drednotów dla Floty Bałtyckiej, w którym uczestniczyło 27 firm stoczniowych, w tym sześć rosyjskich. Napływające projekty drednotów oceniła komisja złożona z przedstawicieli Morskiego Komitetu Technicznego, której przewodniczył płk mar. prof. Aleksiej Kryłow. Wyniki prac komisji były konsultowane z opiniami specjalistów Sztabu Generalnego Marynarki Wojennej. Ostatecznie cztery rosyjskie drednoty typu Siewastopol miały zostać zbudowane na podstawie wielokrotnie modyfikowanego projektu opracowanego przez inżynierów Stoczni Bałtyckiej. Techniczny nadzór nad budową miała sprawować brytyjska firma stoczniowa John Brown. Budowę drednotów rozpoczęto w połowie 1909 roku w Stoczni Bałtyckiej (Siewastopol, Pietropawłowsk) oraz w Stoczni Admiralicji (Gangut, Połtawa). Pancerniki typu Siewastopol miały dysponować znaczną mocą bojową, gdyż ich artyleria główna składała się z 12 armat kal. 305 mm, rozmieszczonych w trzydziałowych wieżach. Natomiast ich wadą było stosunkowo słabe opancerzenie¹⁶.

Wzmocnienie Floty Bałtyckiej miało priorytetowe znaczenie w pierwszym rosyjskim programie budowy okrętów wdrożonym do realizacji w okresie pocuzimskim. Flotę Czarnomorską, której potencjalnym przeciwnikiem była marynarka turecka dysponująca słabym potencjałem bojowym, zamierzano wzmocnić jedynie 14 kontrtorpedowcami oraz trzema okrętami podwodnymi. Zmianę koncepcji admiralicji rosyjskiej wymusiły dopiero raporty wywiadu morskiego, napływające od 1910 roku z placówek w Londynie i Stambule, informujące o zabiegach rządu tureckiego na rzecz budowy w stocznjach brytyjskich trzech drednotów dla marynarki osmańskiej. Realizacja planów admiralicji tureckiej groziła Rosji utratą panowania na akwenie czarnomorskim, co stanowiłoby realne zagrożenie dla interesów politycznych, gospodarczych i militarnych cesarstwa. W odpowiedzi na groźbę znaczącego zwiększenia potencjału bojowego marynarki tureckiej Duma Państwowa uchwaliła „Program wzmocnienia Floty Czarnomorskiej” zakładający zbudowanie trzech drednotów typu Impieratrica Marija, będących nieco zmienioną wersją typu Siewastopol. Budowę drednotów

¹⁵ Herma, *Rosyjska flota wojenna*, 83–84.

¹⁶ Igor F. Cwietkow, *Linijnyje korabli tipa „Siewastopol” (1907–1914 gg.)*, cz. I (St. Pietierburg, 2005), 57–67.

czarnomorskich rozpoczęto w październiku 1911 roku w Nikołajewie w stoczni Russud (Impieratrica Marija, Impierator Aleksandr III) i Nawal (Jekatierina II)¹⁷.

Eskalacja zbrojeń morskich w okresie pocuszimskim, w których uczestniczyły Wielka Brytania, Niemcy, Stany Zjednoczone Ameryki, Francja, Japonia i Austro-Węgry, skłoniła aspirującą do wejścia do grona mocarstw morskich Rosję do wzięcia udziału w tym wyścigu. W 1911 roku admiralicja opracowała *Ustawę o Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej*, która w literaturze przedmiotu funkcjonuje też pod nazwą „wielkiego programu” rozbudowy marynarki wojennej. Autorzy „wielkiego programu”¹⁸ wzorowali się na niemieckich programach flotowych, których realizacja została zapoczątkowana ustawą o flocie z 1898 roku. Za przykładem Kaiserliche Marine Rosjanie zamierzali budować całe eskadry i w miarę wchodzenia do służby nowych okrętów wycofywać starsze jednostki z floty czynnej do rezerwy. W ustawie nakreślono plany rozwoju sił morskich na Bałtyku, Morzu Czarnym oraz Oceanie Spokojnym w okresie 20 lat. „Wielki program” zakładał, że w 1930 roku Flota Bałtycka dysponować będzie dwiema eskadrami czynnymi oraz jedną rezerwową. W skład każdej eskadry wchodzić miało: osiem dreadnotów, cztery krążowniki pancerne (liniowe) i osiem lekkich, 36 kontrtorpedowców, 12 okrętów podwodnych oraz odpowiednia liczba jednostek pomocniczych. Flota Czarnomorska miała posiadać jedną eskadrę czynną oraz jedną rezerwową, przy czym siła eskadry czynnej miała przewyższać półtorakrotnie połączone siły flot pozostałych państw czarnomorskich, tj. Turcji, Bułgarii oraz Rumunii. Dla Floty Syberyjskiej zamierzano zbudować dwa krążowniki lekkie, 18 kontrtorpedowców, 12 okrętów podwodnych oraz trzy stawiacze min¹⁹. Z założeń „wielkiego programu” wynika, że najsilniejszą z flot miała być Flota Bałtycka. Zdecydowały o tym dwa czynniki: po pierwsze, nad Bałtykiem usytuowane były największe ośrodki przemysłu stocznioowego (St. Petersburg, Kronsztad, Rewel) oraz kooperujące z nimi zakłady (m.in. Putiłowskie, Iżorskie, Obuchowskie); po drugie, cieśniny bałtyckie, w przeciwieństwie do

---

¹⁷ Szerzej o budowie i walorach bojowych rosyjskich dreadnotów czarnomorskich zob. Boris A. Ajzenberg, Witalij W. Kostriczenko, *Driednouty Czernogo Moria* (Noworossijsk, 1998); Siergiej Je. Winogradow, *Liniejnyj korabl „Impieratrica Marija”* (St. Pietierburg, 2002).

¹⁸ Autorami projektu „wielkiego programu” byli kpt. 1. rangi Aleksandr Kołczak, kpt. 1. rangi Aleksiej Kapnist, kpt. 1. rangi Wasilij Altvater oraz kpt. 2. rangi Aleksandr Szczegłow. Zob. *Istorija otieczestwiennogo sudostrojenija*, t. III: *Sudostrojenije w pierwoj czetwerti XX w. (1906–1925)*, red. I.F. Cwietkow (St. Pietierburg, 1995), 171.

¹⁹ *Zakon ob Impieratorskom Rossijskom Flotie i Programma usilennago sudostrojenija* (St. Pietierburg, 1911), 3–73, zbiory CWMB w St. Petersburgu.

cieśnin czarnomorskich, nie zostały zamknięte traktatami międzynarodowymi dla ruchu okrętów.

Realizację zakrojonych na wielką skalę programów flotowych miała umożliwić Rosji postępująca industrializacja kraju, która nabrała dynamiki na przełomie pierwszego i drugiego dziesięciolecia XX wieku. Imperium Rosyjskie rozwijało przemysł wojenny oraz stoczniowy, czemu sprzyjał dopływ zagranicznego kapitału (francuskiego, brytyjskiego, niemieckiego) oraz ogólna poprawa koniunktury gospodarczej kraju w następstwie szybko wzrastającego eksportu zboża i płodów rolnych z żyznych obszarów południowych guberni cesarstwa, ropy naftowej z Baku, węgla z Donbasu i rudy żelaza z Krzywego Rogu²⁰. Plany budowy nowoczesnych pancerników i krążowników liniowych skłoniły Ministerstwo Marynarki Wojennej do rozbudowy i modernizacji infrastruktury stoczniowej nad Bałtykiem i Morzem Czarnym²¹. Zadbano też o możliwość przeprowadzania remontów ciężkich okrętów artyleryjskich, budując doki remontowe w Kronsztadzie i Sewastopolu²². Znacząco zwiększyła się także produkcja sprzętu artyleryjskiego w podlegających Ministerstwu Marynarki Wojennej Zakładach Obuchowskich, w tym armat kal. 305 mm dla pancerników, armat kal. 356 mm dla krążowników liniowych oraz armat kal. 130 mm dla krążowników lekkich²³. Nowoczesne okręty budowane w stoczniach rosyjskich były wyposażane w sprzęt elektrotechniczny produkowany głównie za granicą. Skala zapotrzebowania stymulowała jednak rozwój rosyjskiego przemysłu elektrotechnicznego, w efekcie czego przed wybuchem Wielkiej Wojny zamówienia realizowano także w filii niemieckiej firmy *Siemens Schukkert* i *Siemens & Halske* w Petersburgu, niemieckiej filii zakładów *Volta* w Rewlu (aktualnie: est. Tallin) oraz w Zakładach Elektrotechnicznych należących do międzynarodowej spółki z siedzibą w Rydze. Według ustaleń historyków w 1914 roku w Imperium Rosyjskim funkcjonowało już około 30 zakładów produkujących sprzęt elektrotechniczny. Dominowały

---

²⁰ Szerzej o rozwoju rosyjskiego handlu przed wybuchem pierwszej wojny światowej zob. S.A. Pokrowski, *Wniesznijaja torgowla i wniesznijaja torgowaja politika Rossii* (Moskwa, 1947).

²¹ Wykaz rosyjskich stocznii nad Morzem Bałtyckim i Czarnym zob. Siergiej Je. Winogradow, *Poslednije ispoliny Rossijskogo Impieratorskogo Flota. Linijnnye korabli z 16" artilleriej w programmach razwitija flota 1914–1917 gg.* (St. Pietierburg, 1999), 78–79 (plan rozmieszczenia stocznii w Petersburgu), 95–99.

²² Oba doki zostały oddane do użytku w 1914 roku. Dok carewiczka Aleksieja w Kronsztadzie umożliwiał dokowanie pancerników typu Siewastopol oraz krążowników liniowych typu Izmań, a dok w Sewastopolu – pancerników typu Impieratrica Marija. Zob. *Istorija otieczestwiennogo sudostrojenija*, 214.

²³ *Istorija otieczestwiennogo sudostrojenija*, 214.

wśród nich firmy niemieckie, których majątek został po wybuchu pierwszej wojny światowej zarekwirowany przez rząd rosyjski²⁴.

Bez wątpienia zręcznym posunięciem Ministerstwa Marynarki, którym od 1911 roku kierował admirał Iwan Grigorowicz, była koncepcja realizacji „wielkiego programu” etapami. Zamierzano w ten sposób pozbawić Dumę Państwową pretekstu do odrzucenia ustawy z uwagi na ogromne koszty, które miały pochłoniąć zbrojenia morskie. Strategia polityczna wypracowana przez Grigorowicza okazała się skuteczna, gdyż 19 czerwca 1912 roku Duma Państwowa przyznała kredyty w wysokości 430 mln rubli na realizację „Programu przyspieszonej rozbudowy Floty Bałtyckiej”, który 6 lipca zyskał akceptację cara. Ostateczna wersja programu przewidziana do realizacji w latach 1912–1916 zakładała zbudowanie dla Floty Bałtyckiej czterech krążowników pancernych (liniowych) typu Izmań oraz czterech lekkich typu Swietłana, 36 kontrtorpedowców typu Nowik i 12 okrętów podwodnych typu Bars²⁵.

Umacnianie się wpływów niemieckich nad Bosforem, czego przejawem było przybycie do Turcji w grudniu 1913 roku misji wojskowej kierowanej przez gen. Limana von Sandersa, a także zbliżający się termin wejścia do służby drednotów budowanych dla osmańskiej marynarki wojennej w stoczniach brytyjskich, legły u podstaw opracowania przez admiralicję rosyjską „Programu przyspieszonej rozbudowy Floty Czarnomorskiej”. Program zakładał zbudowanie w latach 1914–1917 superdrednota typu Imperator Nikołaj I o wyporności normalnej 27 000 ton, dwóch krążowników lekkich typu Admirał Nachimow, ośmiu kontrtorpedowców typu Nowik oraz sześciu okrętów podwodnych typu Lebid. W czerwcu 1914 roku Duma Państwowa uchwaliła kredyty w wysokości 105,6 mln rubli na budowę, wyposażenie i uzbrojenie nowych okrętów dla Floty Czarnomorskiej, a 7 lipca program zyskał akceptację cara²⁶.

„Program przyspieszonej rozbudowy Floty Czarnomorskiej” wyznaczał kolejny etap w realizacji „wielkiego programu” rozbudowy sił morskich Cesarstwa Rosyjskiego. Strategia polityczna wypracowana przez adm. Grigorowicza,

---

²⁴ Tamże, 215.

²⁵ Program zakładał ponadto zbudowanie dla Floty Czarnomorskiej dwóch krążowników lekkich typu Nachimow, a dla Floty Syberyjskiej – dwóch krążowników lekkich typu Admirał Niewielskiej. Zob. *Istoria otieczestwiennogo sudostrojenija*, 172. Wartościowym źródłem informacji o problemach związanych z rozbudową rosyjskiej marynarki wojennej są pamiętniki adm. Grigorowicza. Zob. Iwan K. Grigorowicz, *Wospominanija bywszego morskogo ministra*, wstęp i opr. I.F. Cwietkow (Kronsztadt–Moskwa, 2005).

²⁶ *Istoria otieczestwiennogo sudostrojenija*, 174–175.

przyjęta przez Radę Ministrów oraz zaakceptowana przez cara Mikołaja II, zakładała, że projekt „Ustawy o Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej” powinien zostać złożony w Dumie Państwowej nie wcześniej niż pod koniec 1914 roku, gdy prace nad realizacją programów flotowych będą już na tyle zaawansowane, że dadzą Ministerstwu Marynarki ważki argument przemawiający za kontynuacją rozpoczętego dzieła. W admiralicji, w kołach dworskich oraz wśród przedstawiciele kompleksu militarno-przemysłowego pracującego na potrzeby marynarki wojennej dominowało przekonanie, iż ogromne kwoty przeznaczane na zbrojenia morskie, które w 1913 roku stanowiły około 30% ogólnych wydatków na obronę, w niedalekiej przyszłości zapewnią Rosji wymierne korzyści polityczne, gospodarcze oraz militarne. Flota oceaniczna, którą planowała zbudować Rosja, miała być ważnym instrumentem służącym realizacji jej celów geopolitycznych i geostrategicznych. W koncepcjach strategów rosyjskich eskadry nowoczesnych okrętów miały zadbać o utrzymanie stabilności wojskowo-politycznej na akwenach morskich, do których dostęp miało cesarstwo, a w sprzyjającej sytuacji geostrategicznej miały podjąć próbę przełamania izolacji geograficznej Rosji poprzez wywalczenie dostępu do Atlantyku, Oceanu Indyjskiego oraz Pacyfiku. Projekt *Ustawy o Rosyjskiej Cesarskiej Marynarce Wojennej*, która zagwarantować miała kontynuowanie zakrojonych na wielką skalę długofalowych zbrojeń morskich, nie został ostatecznie wprowadzony na ścieżkę legislacyjną z uwagi na zdynamizowanie sytuacji politycznej w Europie, czego efektem był wybuch pierwszej wojny światowej. Ocena stanu faktycznego pozwala jednak na konstatację, że „wielki program” rozbudowy sił morskich Cesarstwa Rosyjskiego był *de facto* realizowany poprzez etapowe wdrażanie programów flotowych stanowiących jego integralną część.

Wybuch pierwszej wojny światowej zaskoczył Rosję we wczesnej fazie realizacji „wielkiego programu” zbrojeń morskich. Na skutek zerwania kooperacji z niemieckimi firmami stoczniowymi, które gwarantowały dostawy wyposażenia oraz sprawowały techniczny nadzór nad projektowaniem i budową wielu okrętów rosyjskich, proces rozbudowy marynarki wojennej został spowolniony. Piętrzących się problemów nie rozwiązała współpraca z brytyjskim przemysłem stoczniowym, gdyż izolowana od kontaktów z Zachodem na Bałtyku i Morzu Czarnym Rosja zmuszona była utrzymywać połączenia poprzez akweny dość odległe od swego centrum stoczniowego (Morze Białe, akweny dalekowschodnie). Na przeszkodzie w terminowym dokończeniu budowy wielu okrętów stały także problemy natury organizacyjno-technicznej, gdyż brytyjskie firmy stoczniowe

zazwyczaj odmawiały wykonania zleceń na podstawie niemieckiej dokumentacji technicznej. W efekcie stocznice rosyjskie zmuszone były samodzielnie rozwiązywać większość problemów technicznych przy budowie, wyposażaniu, uzbrajaniu, remontowaniu oraz przezbrajaniu okrętów, co spowodowało dodatkowe opóźnienia w realizacji programów flotowych. Determinacja, z jaką admiralicja rosyjska, popierana przez cara Mikołaja II, wdrażała w okresie pocuzimskim programy rozbudowy marynarki wojennej, pozwala jednak zaryzykować stwierdzenie, że tylko przedwczesny dla cesarstwa wybuch Wielkiej Wojny pozbawił Rosję szansy wejścia do grona mocarstw morskich.

Bibliografia

Archiwalia

Rossijskij Gosudarstwiennyj Archiw Wojenno-Morskogo Flota, St. Petersburg:

f. 418 (Morskoj Gienieralnyj Sztab), op. 1, d. 1243;

f. 898 (A.N. Szczegłow), op. 1, d. 20;

f. 1529 (Istoriczeskij Otdiel Gławnogo Morskogo Sztaba), op. 2, d. 153.

Zbiory Centralnoj Wojenno-Morskogoj Biblioteki w St. Petersburgu:

Liga Obnowlenija Flota. Obszczenarodnoje russkoje obszczestwo. St. Pietierburg 1910;

Raboty oficerow Morskogo Gienieralnogo Sztaba, t. I: 1905–1907. St. Pietierburg [b.d.w.];

Zakon ob Impieratorskom Rossijskom Flotie i Programma usilennago sudostrojenija. St. Pietierburg 1911.

Dokumenty opublikowane

Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów, t. I, wstęp i oprac. Ludwik Gelberg. Warszawa: PWN, 1954.

Pamiętniki

Grigorowicz, Iwan K. *Wospominanija bywszego morskogo ministra*, wstęp i opr. Igor F. Cwietkow. Kronsztadt–Moskwa, 2005.

Opracowania

Ajzenberg, Boris A., Witalij W. Kostriczenko. *Driednouty Czernogo Moria*. Noworosijsk, 1998.

- Bascomb, Neal. *Czerwony bunt. Jedenaście tragicznych dni na pokładzie pancernika „Potiomkin”*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2010.
- Brusiłow, Lew. *Wsiępoddaniejszyj доклад Morskogo Gienieralnogo Sztaba o sostojanii, wozsozdanii i rieorganizacyi flota*. W: *Raboty oficerow Morskogo Gienieralnogo Sztaba*, t. I: 1905–1907. Sankt Pietierburg [b.d.w.], 3–4.
- Conway's *All The World's Fighting Ships 1860–1905*. London: Conway Maritime Press, 1979.
- Cwietkow, Igor F. *Liniejnyje korabli tipa „Siewastopol” (1907–1914 gg.)*, cz. I. St. Pietierburg, 2005.
- Dyskant, Józef W. *Cuszima 1905*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1989.
- Gołownik, Giennadij. *Bunt po russki: palaczi i żertwy. Rendez-vous s rewolucyjej 1905–1907 gg*. Moskwa: Dietiektiw Press, 2005.
- Herma, Marek. *Rosyjska flota wojenna na Bałtyku w latach 1905–1917*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010.
- Istorija otieczestwiennogo sudostrojenija*, t. III: *Sudostrojenije w pierwoj czetwierti XX w. (1906–1925)*, red. Igor F. Cwietkow. St. Pietierburg, 1995.
- Klimczyk, Tadeusz. *Historia pancernika*. Warszawa: Lampart, 1994.
- Kozłow, Denis Ju. *„Strannaja wojna” w Czernom Morie (awgust – oktiabr’ 1914 goda)*. Moskwa: Kwadriga, 2009.
- Massie, Robert K. *Dreadnought. Brytania, Niemcy i nadejście Wielkiej Wojny*, t. I–II. Gdańsk: Oficyna Wydawnicza Finna, 2004.
- Olender, Piotr. *Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905. Działania na morzu*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2010.
- Pokrowski, S.A. *Wnieszniaja torgowla i wnieszniaja torgowaja politika Rossii*, Moskwa, 1947.
- Smirnow, Igor. *Russkije wojennyje moriaki na Tichom Okieanie*. Sankt Pietierburg, Nika, 2011.
- Winogradow, Siergiej Je. *Liniejnyj korabl „Impieratrica Marija”*. Sankt Pietierburg, 2002.
- Winogradow, Siergiej Je. *Poslednije ispoliny Rossijskogo Impieratorskogo Flota. Liniejnyje korabli z 16” artillerijej w programmach razwitija flota 1914–1917 gg*. Sankt Pietierburg, 1999.

RUSSIA'S NAVAL ARMAMENTS AFTER THE BATTLE OF TSUSHIMA (1905–1914)

Keywords: Russian Imperial Navy, Russian Navy, Russia

Abstract

The article presents the stages of the expansion of the Russian navy in the years 1905–1914. In accordance with the analysis of the documents deposited in the Russian archives, the author formulated a thesis statement that the development of the Russian armaments industry speeded up in 1909, i.e. after the realisation of ‘The Small Programme’ of the navy’s expansion.

The fact that the ‘The Small Programme’ came into force constituted in the conceptions of admiralty a prelude to pursue ‘The Act on the Tsarist Russian Navy’ (‘The Great Programme’). The armaments programme was to be realised in the years 1911–1913, in stages, to prevent the Duma from rejecting the act due to the enormous costs of the construction of the oceanic fleet. After the Battle of Tsushima, the parliament adopted a resolution on granting credits for the implementation of two programmes which constituted an integral part of ‘The Great Programme’ of the Russian navy’s expansion. Their realization was to considerably strengthen the battle potential of the Baltic and Black Sea Fleet. However, these plans were thwarted by the outbreak of the First World War, which slowed down the construction of many naval vessels.